

Coordonatori colecție: Ramona Coman, Daniela Piana, Sorina Soare

Advisory Board: Leonardo Morlino, University of Florence;
Wojciech Sadurski, University of Sydney; Jean-Michel De Waele,
Université Libre de Bruxelles; Cristian Preda, University of
Bucharest; Antoine Garapon, Institut de hautes études sur la
magistrature, Paris; Davide Carnevali, Istituto di Ricerca sui Sistemi
Giudiziari Consiglio Nazionale delle Ricerche Research Institute on
Judicial Systems National Research Council; Francesco Contini,
Istituto di Ricerca sui Sistemi Giudiziari Consiglio Nazionale delle
Ricerche Research Institute on Judicial Systems National Research
Council; Jacques Commaille, Ecole normale supérieure de
Cachan/France; Philippe Langbroek, Utrecht University; Carlo
Guarnieri, University of Bologna; Giuseppe di Federico, University of
Bologna; Mirosław Wyrzykowski, University of Warsaw

Jacques Commaille, Laurence Dumoulin, Cécile Robert (coord.),

La juridicisation du politique

© 2010 Lextenso Éditions, Paris

© 2012 Editura Institutul European Iași pentru prezenta ediție în
limba română

CIP Description of the National Library of Romania

Juridicizarea politicului / coord.: Jacques Commaille, Laurence
Dumoulin, Cécile Robert; pref.: Dominique Schnapper; pref.:
Ramona Coman, Pierre Desmarez și Jean-Michel De Waele.
Iași: Institutul European,

2012

ISBN 978-973-611-905-7

I. Commaille, Jacques

II. Dumoulin, Laurence

III. Robert, Cécile (coord.)

IV. Schnapper, Dominique (pref.)

V. Coman, Ramona (pref.)

VI. Desmarez, Pierre (pref.)

VII. De Waele, Jean-Michel (pref.)

32.01

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii,
constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

PRINTED IN ROMANIA

Jacques Commaille Laurence Dumoulin Cécile Robert
(coord.)

Juridicizarea politicului

Prefață de Dominique Schnapper

Prefață la ediția în limba română de
Ramona Coman, Pierre Desmarez și Jean-Michel De Waele

Postfață de Jacques Commaille și Laurence Dumoulin

Traducere de Irinel Antoniu

INSTITUTUL EUROPEAN
2012

Cuprins

Prefață / 9

**Jacques Commaille. De la sociologia familiei la
sociologia dreptului / 15**

**Despre mizele unei deschideri spre drept a științei
politice. Câteva reflecții în chip de introducere / 19**

Juridicul vorbește despre politic: dreptul ca indicator
privilegiat / 25

Juridicul acționează asupra politicului: efectele dreptului / 31

Juridicul are un aport la științele politice: avantajele unui
ocol prin drept / 33

**CERCETAREA EXCLUDERILOR DISCIPLINARE
PENTRU A ÎNȚELEGE ARTICULAȚIA
JURIDIC/POLITIC / 39**

**Capitolul I De la „sociologia juridică” la o sociologie
politică a dreptului / 41**

Viziunea „juridistă” asupra politicului / 42

Viziunea „politologică” asupra juridicului / 46

O sociologie politică a dreptului ca proiect / 48

O sociologie politică a dreptului ca obiect / 52

**Capitolul II Despre analiza politicilor publice: reflecții
critice despre o teorie fără drept / 67**

I. În loc de introducere: despre ce drept este vorba? / 67

II. Ce înseamnă a vorbi despre drept / 71

III. Între fapte și norma juridică: ce fel de raporturi? / 76

Concluzie. Gândirea juridică și analiza politicilor publice:
care sunt îmbogățirile reciproce? / 83

Capitolul III Perspective încrucișate asupra construirii legii: de la o istorie socială la o socio-istorie a acțiunii publice / 87

I. Caracteristicile metodologie și teoretice ale producției „istorice” / 96

II. Caracteristicile metodologice și teoretice ale producției „socio-istorice” / 104

În loc de concluzie: baze pentru o socio-istorie a acțiunii publice? / 112

Capitolul IV Antropologia, între negarea și imitarea dreptului. Contribuție la o abordare pluridisciplinară a politicilor normative / 115

În prealabil: câteva remarcă perplexe și entuziaste despre căile și orizontul pluridisciplinarității / 115

Antropologia și chestiunea juridică: îmbrățișarea și respingerea / 121

Capitolul V Preliminarii înainte de a lua dreptul ca obiect. Note în formă de pledoarie pentru un punct de vedere a-disciplinar, dar preocupat de excluderile disciplinare / 139

I. Ne putem sustrage disciplinei? / 139

II. Un unghi mort: munca juriștilor-savanți / 143

EXPERIMENTAREA ARTICULĂRII JURIDIC/POLITIC / 151

Capitolul VI Noile utilizări ale dreptului în reglementarea politică 153

I. Dincolo de statul tutelar / 155

II. Construirea credibilității economice / 158

III. Actualitatea dreptului în sistemele politice policentrice / 162

Capitolul VII Implementarea politicilor și producția normativă: unghi mort al analizei politicilor publice? / 167

I. Regulile și normele de aplicare a politicilor la proba discuției / 168

II. Un proces de producție normativă ignorat de analiza politicilor publice / 176

Concluzie / 184

Capitolul VIII Între politic și drept, politica judiciară a orașului / 187

Justiție penală și cercetare: o afacere a specialiștilor? / 188

Politica judiciară a orașului: dreptul în centrul unei politici / 194

Capitolul IX O abordare sociologică a producției legislative: dreptul ca indicator al proceselor de decizie și reprezentare politică / 203

I. Producția legislativă ca indicator al proceselor de decizie politică / 206

II. Producția normativă ca indicator al reprezentărilor politice / 220

Concluzie: o abordare de sociologie politică a dreptului? / 220

Concluzie Juridicizarea politicului. Între realitate și cunoașterea realității / 231

Postfață Dreptul în politică. Actualitatea unui proiect / 243

Înscrierea dreptului în raporturile sociale / 244

Înscrierea dreptului în raporturile politice / 249

Înscrierea dreptului în transformările politicului și modurile de exercitare a puterii / 254

Lista autorilor / 261

Despre mizele unei deschideri spre drept a științei politice. Câteva reflecții în chip de introducere*

Dreptul este, prin excelență, un fenomen social. El joacă un rol fundamental în organizarea vieții comune, deoarece orientează, încadrează și chiar constrânge conduitele colective și individuale. Unele analize constată creșterea rolului dimensiunii juridice în reglementarea raporturilor sociale¹.

Acest proces de juridicizare a socialului și a politicului – pentru care stau mărturie proliferarea și diversificarea regulii de drept², reglementarea practicilor de finanțare a partidelor politice³, avântul mișcării constituționaliste⁴, dar și emergența

* Această introducere a fost redactată de Laurence Dumoulin, CNRS/ISP-Pôle Cachan, École normale supérieure, și Cécile Robert, CNRS/Triangle, Lyon.

¹ Vezi în special Jacques Caillosse, „Droit et politique: vieilles lunes, nouveaux champs”, *Droit et Société*, nr. 26, 1994, pp. 127-154, și Jacques Chevallier, „Présentation”, în CURRAP, *Droit et politique*, PUF, Paris, 1993, pp. 5-10.

² Ne referim mai ales la noile moduri de a gândi și exprima dreptul așa cum au fost ele prezentate, îndeosebi în problema bioeticii, de Dominique Memmi, *Les gardiens du corps. Dix ans de magistère bioéthique*, Éditions de l'EHESS, Paris, 1996, și de Myriam Bachir-Benlahsen, „Lois de sages et sagesse des légistes. L'énonciation du droit en matière bioéthique (1983-1992) et d'immigration (1987-1993)”, în CURRAP, *Le droit administratif en mutation*, PUF, Paris, 1993, pp. 231-255.

³ Vezi în special Danièle Dauvignac, „La politique investie par le droit? La Commission nationale des comptes de campagnes et des financements politiques”, în CURRAP, *Droit et politique, op cit.*, pp. 183-187, și Didier Maus, „Le financement de la vie politique”, în CURRAP, *Droit et politique, op cit.*, pp. 189-196.

⁴ Vezi Yves Poirmeur, „Thèmes et débats autour du constitutionnalisme”, în CURRAP, *Droit et politique, op cit.*, pp. 13-39.

„temei dreptului [...] ca una dintre axele fundamentale ale unei dezbateri politice înnoite”⁵ – este însoțit de un proces paralel de judiciarizare⁶. Mai ales sub efectul unei puternice cereri sociale, unele „probleme” sociale și politice sunt tratate de instituția judiciară, fie că este vorba de cazul sângelui contaminat, de prăbușirea tribunei stadionului din Furiani sau de scandaluri politico-financiare, astfel încât Justiția poate apărea ca ultimul gardian al legalității și democrației⁷. Emergența acestei „democrații juridice”⁸ nu este lipsită de efecte în ceea ce privește locul juriștilor, în calitate de categorie socială și profesională, în spațiul public și, mai general, în societate. Pe măsură ce politica se juridicizează tot mai mult, se produc adevărate recompuneri în jurul locului ocupat de profesioniștii dreptului⁹.

Dacă știința politică este sensibilă la această problemă a imbricării drept-politic¹⁰, dovedită de analizele furnizate¹¹,

⁵ Laurent Cohen-Tanugi, *Le droit sans l'État*, PUF, Paris, 1985, p. 19.

⁶ Vezi, în cartea de față, capitolul scris de Bruno Jobert, „Noile utilizări ale dreptului în reglementarea politică”.

⁷ Vezi Antoine Garapon, *Le gardien des promesses. Justice et démocratie*, Odile Jacob, Paris, 1996, și „La question du juge”, *Pouvoirs*, 74, 1995, pp. 13-26 (în special pp. 13-17).

⁸ Antoine Garapon, *op. cit.*, p. 27.

⁹ Vezi mai ales Dominique Rousseau, „Les constitutionnalistes, les politistes et le «renouveau» de l'idée de Constitution”, în CURRAP, *Droit et politique, op. cit.*, pp. 40-52; Yves Dezalay, „Multinationales de l'expertise et dépérissement de l'État”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 96/97, 1993, pp. 3-20; și Bastien François, „Une revendication de juridiction. Compétence et justice dans le droit constitutionnel de la Ve République”, *Politix*, nr. 10/11, 1990.

¹⁰ Această introducere va fi consacrată în mod specific raporturilor între științele politice și drept. Ea se deosebește în această privință de modul în care a fost concepută și coordonată Școala Tematică de la CNRS, proiect organizat în jurul colaborării active a mai multor științe sociale confruntate cu problema normei. Apartenența disciplinară a autorilor și frecventarea mai asiduă a studiilor și problematicilor de știință politică explică alegerea de a acorda un loc privilegiat științelor politice în această introducere.

trebuie să constatăm că ea rezervă, în general, un loc restrâns dreptului și dimensiunii juridice în analiza politicilor publice¹². Cu câteva excepții marcante¹³, știința politică acordă o importanță secundară dreptului atunci când este vorba de reconstituirea mecanismelor de constituire și funcționare a acțiunii publice. Foarte puțin luat în considerare, foarte puțin studiat ca atare, obiectul juridic rămâne la o relativă distanță de studiile politologilor¹⁴.

¹¹ Vezi studiile CURRAP, în special *Droit et politique, op. cit.*, *Les usages sociaux du droit*, PUF, Paris, 1989, și *Le droit administratif en mutation, op. cit.* Vezi și lucrările lui Jacques Caillosse, în special „Droit et politique: vieilles lunes, nouveaux champs”, *op. cit.*; ale lui Jacques Cammaille, în special *L'esprit sociologique des lois. Essai de sociologie politique du droit*, PUF, Paris, 1994; ale lui Bastien François, în special *Naissance d'une constitution: la cinquième République, 1958-1962*, Presses de la FNSP, Paris, 1996. o revenire a interesului față de aceste problematice se face simțită în științele politice, așa cum o dovedesc lucrările lui Violaine Roussel, „Les magistrats dans les scandales politiques”, *Revue Française de Science Politique*, vol. 48, nr. 2, 1998, pp. 245-273; *Les Magistrats dans les scandales politiques en France (1991)*, teză de doctorat în științe politice, Université Paris X-Nanterre, ianuarie 1999, dar și masa rotundă „Judecata politicii” organizată de Jean-Louis Briquet și Philippe Garraud la Congresul Asociației Franceze de Științe Politice, Rennes, septembrie 1999.

¹² Politicile publice vor fi frecvent invocate aici ca ilustrări ale unor fenomene care ating științele politice în ansamblu. Nu este vorba de un *parti-pris* sau de arbitraritate, ci de o consecință logică a culturii autorilor.

¹³ În special Pierre Lascombes, *L'éco-pouvoir. Environnements et politiques*, La Découverte, Paris, 1994, și Patrice Duran, „Piloter l'action publique avec ou sans le droit?”, *Politiques et management public*, vol. 11, nr. 4, 1993, pp. 2-45. Faptul că îi menționăm aici pe acești autori nu înseamnă că ei sunt atașați instituțional științelor politice. Vom nota doar că ei au contribuit în mare măsură la construirea problematicilor de politici publice.

¹⁴ Vezi în cartea de față capitolul scris de Jacques Caillosse, „Despre analiza politicilor publice. Scurte reflecții critice asupra unei teorii fără drept”.

Atunci când este introdus în analize, dreptul este privit în principal din perspectiva efectivității, eficacității sau eficienței lui. Această problematică de pornire induce o abordare restrânsă și o viziune specifică a dreptului: în general, el este văzut fie ca o constrângere care determină și delimitează jocul actorului¹⁵, fie ca un principiu inefficient mereu depășit de practicile sociale și care funcționează atunci ca o mască ascunzând realitatea raporturilor sociale¹⁶.

Motive istorice și sociale, instituționale și intelectuale permit înțelegerea acestui tratament specific al dreptului în științele politice. Filiația originală între știința juridicului și știința politicului, constituirea științelor politice prin emanciparea de drept¹⁷, tendința dreptului de a se poziționa ca știință a politicului¹⁸, despărțirea între fundamentele epistemologie ale celor două discipline pot explica relațiile complexe construite în jurul concurenței, neîncrederii și chiar al disprețului reciproc. Cum spune Jacques Caillousse, „în ignorarea a ceea ce politicile datorează dreptului stă un fel de reacție la pozitivismul dominant al doctrinei juridice”¹⁹.

¹⁵ Să ne amintim că Max Weber consideră că „elementul determinant al conceptului de «drept» [...] constă în existența unei instanțe de constrângere” (Max Weber, *Économie et société*, vol. 1, *Les catégories de la sociologie*, Plon, Paris, 1995, pp. 69-70).

¹⁶ Vezi Évelyne Serverin și Pierre Lascoumes, „Le droit comme activité sociale: pour une approche wébérienne des activités juridiques”, *Droit et Société*, nr. 9. 1988, pp. 165-186, și Pierre Lascoumes, „Normes juridiques et mise en œuvre des politiques publiques”, *L'Année sociologique*, vol. 40, 1990, pp. 43-71.

¹⁷ Vezi Jacques Chevallier, „Science du droit et science du politique. De l'apposition à la complémentarité”, în CURRAP, *Droit et politique*, op. cit., pp. 251-257; Pierre Favre, *Naissances de la science politique, 1870-1914*, Fayard, Paris, 1989; și Rachel Vaneuville, *La référence anglaise à l'École libre des Sciences Politiques: la formation de gentlemen républicains, 1871-1914*, teză de doctorat în științe politice, IEP Grenoble, ianuarie 1999.

¹⁸ Jacques Commaille, op. cit.; vezi și capitolul său din cartea de față, „De la «sociologia juridică» la o sociologie politică a dreptului”.

¹⁹ Vezi în cartea de față capitolul scris de Jacques Caillousse, op. cit.

Dintr-o dublă constatare s-au născut așadar proiectul inițial al Școlii Tematice a CNRS²⁰ și cartea de față: mobilizarea destul de slabă a politologilor asupra obiectului „drept”, pe de o parte, izolarea diferitelor comunități științifice confruntate cu fenomenele juridice, pe de alta.

În această optică, trei exigențe au fost formulate în atenția contributorilor, trei exigențe strâns legate, care rezumă spiritul studiilor propuse.

Această carte invită mai întâi la o reflecție de natură foarte generală asupra relațiilor reciproce între juridic și politic. Sunt abordate locul și rolul dreptului ca miză, produs, cadru și/sau resursă – specifică – în jocul politic, pornind de la analiza condițiilor și a procesului de producere a normei și de la cea a modalităților de utilizare de către actorii sociali. Simultan, volumul propune studiul raporturilor constitutive ale juridicului cu politicul și ale politicului cu juridicul: sesizarea și conturarea poziționărilor respective, prin studierea discursului despre drept al profesioniștilor din câmpurile juridic și politic.

Cum am spus anterior, concepțiile despre producția normativă dezvoltate de diferitele discipline ale științelor sociale sunt strâns legate de reprezentările produse și puse în circulație de profesioniștii din câmpurile politic și juridic. Dacă lucrările universitare de drept par uneori să se distanțeze de discursul construit de drept despre el însuși, refuzul unei mari părți a politologilor de a lua în considerare dimensiunea normativă este la fel de tributar decupajelor construite de actorii înșiși. De aceea am considerat că reflecția inițiată asupra juridicului și politicului nu putea fi disociată de un efort colectiv în abordarea raporturilor disciplinare cu dreptul și în regândirea separațiilor induse de acestea.

Acesta este sensul demersului interdisciplinar pe care l-am încercat. Contributorii au fost invitați să examineze problema raporturilor juridic/politic pornind de la disciplina lor de apartenență și astfel încât să releve legăturile existente între

²⁰ Această Școală Tematică s-a ținut la Grenoble (Institut d'Études Politiques) în iunie 1998.

aceste identități disciplinare și concepțiile specifice despre producția normativă. Confruntarea unor puncte de vedere distincte – politologic, sociologic, istoric, antropologic – urmărește astfel două obiective: să ofere perspective noi asupra dreptului în raportul lui cu socialul și politicul; să-i permită fiecăruia să reprecizeze singularitatea abordării sale, să conștientizeze granițele disciplinei sale și, prin acest fapt, să le regândească²¹.

Efortul de identificare a „excluserilor disciplinare” legate de producția normativă – ca să împrumutăm expresia unuia dintre contribuitorii la volum²² – trece atunci, în mod necesar, printr-o întoarcere a fiecăruia înspre propria practică. Pornind de la formula lui Saussure – „punctul de vedere creează obiectul” –, i-am invitat pe participanți și pe autorii volumului să abordeze în primul rând nu obiectul lor de cercetare ca atare, ci procesele de construire a acestuia ca obiect de investigare științifică. Centrată pe problema demersurilor și perspectivelor de cercetare, reflecția colectivă angajată aici a fost ghidată de preocuparea de plasare într-un raport reflexiv cu disciplinele. Autorii textelor incluse în carte s-au străduit, pe baza unor cercetări asupra dreptului, să explice unele alegeri problematice și metodologice operate de aceste lucrări și să le resitueze în raport cu o poziționare epistemologică.

²¹ Credem că temele seriei de conferințe care au punctat Școala tematică a CNRS exprimă bine această opțiune: „Evitățile reciproce ale dimensiunii juridice și dimensiunii politice în analizele consacrate producției normative: pentru o sociologie politică a dreptului”; „Intemporalități în temporalitățile producției normative. Întrebări puse unei socio-istorii a politicului”; „Luarea în considerare a dimensiunii juridice are sens pentru analiza politicilor publice?”; „Ambiguitățile antropologiilor juridice în privința producției normative”; „Exigența unei reasezări a cunoașterilor în abordarea socio-politică a producției normative”.

²² Vezi în cartea de față capitolul scris de Bastien François, „Preliminarii înainte de a lua dreptul ca obiect. Note în formă de pledoarie pentru un punct de vedere a-disciplinar, dar preocupat de excluserile disciplinare”.

*
* *

Mai multe axe problematice traversează volumul și am vrea să subliniem câteva, poate cele mai marcante, fără a pretinde să epuizăm ansamblul problemelor ridicate de diferenții contribuitori²³.

Juridicul și politicul sunt privite pornind de la relațiile complexe pe care le întrețin. Accentul este pus pe articulațiile, îmbinările și raporturile reciproce. Dreptul vorbește despre politic; el funcționează atunci ca un revelator, ca un indicator privilegiat al unor fenomene socio-politice mai largi (I). Dreptul acționează asupra politicului; el joacă atunci un rol propriu, mai mult sau mai puțin specific, observabil în special în funcționarea acțiunii publice (II). În sfârșit, dreptul are un aport la știința politică; luarea în considerare a dreptului nu este lipsită de efecte pentru disciplină, ocolul prin obiectul juridic implică o întoarcere la identitatea și modurile ei de a proceda (III).

Juridicul vorbește despre politic: dreptul ca indicator privilegiat

„Dreptul este [...] în același timp un mod de structurare a puterii și produsul acestei structurări”²⁴. Ca produs politic, el traduce, ratifică și arată starea unui raport de forțe între viziuni divergente asupra lumii, interese categoric concurente... În centrul procesului de producție legislativă se află luptele actorilor și grupurilor sociale care încearcă să orienteze

²³ În această prezentare a proiectului original, nu putem omite aportul esențial al stagiarelor de la Școala Tematică a CNRS la această dinamică de cercetare. Dacă, din motive editoriale, nu putem reda toate lucrările prezentate cu această ocazie, am vrea să spunem aici, din nou, cât de mult datorează aceste dezbateri, a căror prelungire este volumul de față, reflecțiilor și intervențiilor stimulante din atelierelor și conferințele Școlii Tematice.

²⁴ Patrice Duran, „Pilote l'action publique avec ou sans le droit?”, *op. cit.*

definirea normei în conformitate cu interesele și valorile lor, iar atunci dreptul trebuie privit ca element al câmpului politic. Discursul dreptului exprimă o poziție sau o concepție dominantă pe care sistemul juridic, strâns legat de puterea statală, o recunoaște și o legitimează, de unde posibilitatea de a citi și reconstitui, prin evoluția dreptului, o anumită „linie politică”²⁵. Dreptul poate fi văzut atunci ca un mijloc al statului de „colonizare a lumii trăite”.

Se pune atunci cu intensitate problema legitimității normei juridice și a raportului ei cu socialul. Cum ține cont dreptul, fondat pe principii de universalitate și generalitate, de cererea emanată de la corpul social? Cum tratează el revendicările și exigențele populare? Le permite el să-și exprime opinia în procesul de edictare a normei?

Dreptul poate fi văzut ca emanația concepțiilor dominante care, după o muncă de impunere, sunt legalizate. Se pune atunci problema legitimității acestor norme care orientează acțiunea socială: în ce măsură se întemeiază ele pe valori sociale împărtășite²⁶? Într-adevăr, de-a lungul proceselor de edictare normativă se efectuează alegeri între concepții și raportări la lume distincte, concurente, chiar contradictorii. Discursul juridic funcționează atunci ca un instrument de legitimare pentru valori sociale care, prin faptul că sunt recunoscute de drept, capătă legitimitate. Conform modului legal-rațional de dominație formalizat de Max Weber, înscrierea în lege înseamnă nu doar legalitate, ci și legitimare și legitimitate.

Dreptul poate să funcționeze, desigur, ca un instrument de impunere și legitimare a anumitor valori prin transpunerea lor în cadre normative. Însă această capacitate de „dominație” are limitele ei: normativul poate fi, într-o anumită măsură,

²⁵ Vezi în cartea de față capitolul scris de Olivier Paye, „O abordare sociologică a producției legislative: dreptul ca indicator al proceselor de decizie și reprezentare politică”.

²⁶ În privința raportului norme/valori, vezi în special Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, vol. 1: *L'action sociale*, Seuil, Paris, 1968, capitolul 2, „Les fondements normatifs de l'action sociale”, pp. 40-70.

deturnat, ocolit sau contestat²⁷. „Norma nu este doar un mod de proceda, a fi sau a gândi, definit social, operatoriu și sancționabil. Ea își trage esența forței din faptul că nu este percepută doar ca simplu arbitrar, ci i se recunoaște legitimitatea, măsurată prin referință la valori. Dacă norma este instituitul, valoarea este instituitorul”²⁸. Dacă dreptul are mijloacele de a se impune – el definește contururile legalității, bazată pe principiul de monopol al violenței legitime –, consensul slab, lipsa susținerii și, mai important, existența unei mișcări de opoziție sau de rezistență chiar în sânul societății îi pot compromite stabilitatea și durabilitatea²⁹.

În afară de aducerea la zi a reprezentărilor sociale dominante, studiul dreptului este și ocazia de a observa, în acțiune, procesele politice al căror produs poate fi el considerat. În măsura în care dreptul permite legitimarea alegerilor, valorilor și concepțiilor specifice despre problemele sociale pe care le tratează, participarea la mecanismele de producție normativă devine o miză esențială pentru actorii care doresc validarea de către juridic a propriei lor viziuni despre lume. Aceste două perspective sunt strâns legate, iar analizele prezentate aici le combină frecvent. Este mai ales cazul capitolelor despre pensiile muncitorilor și țăranilor³⁰, despre fenomenele legate de implementarea politicilor publice³¹, despre politicile judiciare

²⁷ Despre practicile, utilizările și reaproprierile efectuate în viața cotidiană de către actori, vezi mai ales Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, Paris, Gallimard, 1990.

²⁸ Philippe Robert, Francine Soubiran-Paillet și Michal van de Kerchove, „Normativités et internormativités”, în Philippe Robert, Francine Soubiran-Paillet și Michal van de Kerchove (coord.), *Normes, normes juridiques, normes pénales. Pour une sociologie des frontières*, vol. 1, L'Harmattan, Paris, 1997, p. 17.

²⁹ Vezi în cartea de față capitolul scris de Philippe Warin, „Implementarea politicilor și producția normativă: unghi mort al analizei politicilor publice?”.

³⁰ Vezi în cartea de față capitolul scris de Gilles Pollet, „Perspective încrucișate asupra construirii legii: de la o istorie socială la o socio-istorie a acțiunii publice”.

³¹ Vezi în cartea de față capitolul scris de Philippe Warrin, *op. cit.*